

”Anteeksi vaan Voltaire”

Muhammed-pilakuvat, sananvapaus ja journalismi

Olin pari viikkoa seurannut Jyllands-Postenin Muhammed-pilakuvien julkaisun nostattamaa kohua lehden lukijan etuoikeutetulta ja turvalliselta näköalapaikalta, kun junaan matkalukemiseksi ostamani The Economist herätti kevätkaamoksen turruttamat aivot. Sen pääkirjoitus upotti ironian piikkiinsä läntisten hallitusten pehmeään lihaan:

”Olen eri mieltä kanssasi – ja vaikka sinua uhattaisiin kuolemalla, en kovin kiivaasti puolusta oikeuttasi lausua mielipidettäsi julkisesti.” Tällainen näyttää, anteeksi vaan Voltaire, olleen joidenkin läntisten hallitusten ensimmäinen säälittävä reaktio siihen, että monet eurooppalaiset sanomalehdet julkaisivat uudelleen alun perin tanskalaisen sanomalehden syyskuussa julkaisemat pilakuvat Muhammedista. (The Economist 11.2.2006).

Lehti ei epäillyt kuvien aidosti loukanneen muslimeja, mutta sen johtopäätös oli klassinen. Mauttomuus on yksi asia, laittomuus toinen: poliitikkojen pitäisi puolustaa julkaisemisen oikeutta lain nimissä. Tällainen selväsanainen liberalismi pani huomaamaan, kuinka sovittelevalta suomalaisen median linja oli tuntunut. Kiisteltyjä kuvia julkaistiin valtamediassa vain teknisesti vastuuta välttellen kuvana uutiskuvassa tai lyhyinä välähdyksinä televisiossa (ks. Anssi Mänistön artikkeli sivuilla 42–55). Pääkirjoitusten yleinen henki tuntui olevan, että Jyllands-Postenin kuvat olisivat, vähintäänkin kehnon laatunsa vuoksi, saaneet jäädä julkaisematta.

Economistin Voltaire-viittauksen loimussa moinen harkitsevuus tuntui yllättävältä. Kamppailun kohteena näytti sentään olevan median oman toiminnan oikeutuksen kannalta yksi ydinkäsite: sananvapaus.

Kuten John Durham Peters (2005) sanoo, Jyllands-Postenin päätös testata tanskalaista itsesensuuria on melkein paraatiesimerkki läntisen sananvapausperinteen ”miehuullisen machoilun” mallista, josta on vähin erin tullut liberaalin sananvapausajattelun kova ydin. Siinä esikuvia ovat sananvapauden kova-pintaiset soturikansalaiset, joiden mielestä vain moraalittomuudelle, vääräoppisuudelle ja vaaralle altistuminen pitää totuuden elinvoimaisena. Tämän kannan

tukijat edellyttävät myös muilta kovapintaisuutta ja juhlivat mielellään uhmakkuutta, jossa koetellaan kiellettyjen aiheiden rajoja, tarvittaessa vaikka näytösluontoisesti. Oletus on, että loukkaukset saavat liikkeelle rakentavaa sananvaihtoa ja että pahanolon tunne pakottaa itsetutkiskeluun, josta palkkio on odotettavissa vasta myöhemmin. Sananvapaudessa ei siis ole kyse viestien sisällöstä: on yhtä väärin sensuroida pornoa, väkivaltaa, jumalanpilkkaa kuin poliittisia mielipiteitä.

Lähden siitä, että sananvapaus on historiallinen käsite ja juuri siksi Muhammed-kohu on tutkijalle kiinnostava aihe. Tosiaikaistuneen, maiden ja kulttuurien rajoja vaivattomasti ylittävän median oloissa tapaus ei varmasti jää viimeiseksi laatuaan. Journalismi ja sen soveltama sananvapaus elävät aikaa, jossa valinnat politisoituvat yllättävin tavoin. Oman lähiyleisön tutut ajattelutavat tai (elämän)tyyli eivät enää käy harkinnan ohjenuoraksi. Tästä tilanteesta viriää kaksi toisiinsa liittyvää kysymystä, joita seuraavassa kehittelen. Ensinnäkin sitä, mitä yhteistä tapauksen kansainvälisissä reaktioissa oli. Toiseksi erittelen alustavasti tapauksesta käytyä keskustelua pohdimalla sananvapauden ja erilaisten viestintää koskevien käsitysten suhdetta. Teemat yhdistyvät kysymyksessä siitä, millaisen haasteen kansainvälistymishetimit journalismille asettaa. Artikkelini perustuu meneillään olevaan tutkimustyöhön 14 maan Muhammed-kirjoittelun vertailusta.¹

Keskustelun linjoja meillä ja muualla

1. Journalismi on edelleen kansallisen kulttuurin laji

Maailman uutistapahtumat kotoutetaan kussakin journalistisessa kulttuurissa omaan kieleen, kulttuuriin ja poliittiseen tilanteeseen. Myös Muhammed-kuvien virittämä keskustelu tukee tätä ajatusta.

Yhdysvalloissa Muhammed-kirjoittelua kehysti voimakkaasti ”terrorismin vastaisen sodan” näkökulma: kuvia ei julkaistu, ja keskustelu pysyi perin periaatteellisella tasolla. Kanadassa kirjoittelun dynamiikkaa määräsi maan virallinen monikulttuurisuuspolitiikka: kuvia kritisoineet saivat maan pääministerin tuomitsemaan niiden julkaisun lain nojalla. Britanniassa puolestaan kirjoittelun alkuvaihe viritti hiukan ylemmydentuntoista asennetta muuta Eurooppaa kohtaan: brittien oma imperialismihistoria on opettanut tällaisissa asioissa varovaisuuteen. Suomessa Kaltio-lehden päätoimittajan erottaminen Ville Rannan sarjakuvassa esiintyneen Muhammedin vuoksi viritti keskustelun ”suomettumisen” perinteestä. Ranskassa pilakuvakiistan taustalle nousivat niin aiempien hui-vikielto-keskustelujen kuin lähiömellakoiden haamut, ja maan voimakkaasta sananvapauserinteestä huolimatta julkaisuutta hallitsi poliitikkojen diplomaattinen puhe. Ranskan pitkän maahanmuuttajahistorian vuoksi myös islamin asi-

antuntijoita löytyi julkisuuteen enemmän kuin muualla. Ruotsissa kirjoittelu johti jo aiemmin epäsuositukseksi tulleen ministerin savustamiseen ulos virastaan. Kiinassa lehdistön reaktio oli minimaalinen ja hyvin tarkasti valtiollisen tiedotustoimiston kontrollissa. Pakistanin kirjoittelua leimasi paitsi lännen arvostelu myös oman maan väkivaltaisten reaktioiden tuomitseminen. Israelissa lehdistön reaktio oli hyvin hillitty: oman alueen poliittisten jännitteiden lisäksi juutalaisilla on pitkät muistot itseensä kohdistuvien pilakuvien historiasta.

Voi olla, että globalisaation yhdenmukaistavat voimat painavat journalismin tekemisen tapoja kohti samankaltaisuutta (ks. Hallin & Mancini 2004, Barnhurst & Nerone 2001). Näiden muotojen täyttäminen jää kuitenkin edelleen paikallisten uutislähteiden tehtäväksi. Lähteet puolestaan toimivat aina oman poliittisen järjestelmänsä ja sen perinteen sisällä. Suomalaisenkin journalismin kyky selvittää maailmanlaajuisten mediatapahtumien tulkinnasta riippuu siitä, miten monipuolisia tulkintoja politiikan, tieteen ja kulttuurin eri (eliitti)toimijat tässä selitystyössä tuottavat. Toimitusten taito eritellä maailmaa riippuu paljolti muiden kuin journalistien kyvyistä.

2. ”Sananvapaus” motiivien pyykkääjänä?

Kansainvälisessä Muhammed-kirjoittelussa kiinnostavaa on, miten vahvasti toimittajat eri puolilla maailmaa mielsivät aiheen juuri sananvapauden koetteluksi. Suomessakin kohun alkuperään totuttiin uutisissa usein viittaamaan tiivistyksellä, jonka aika tyyppillinen versio kuului näin:

Tanskan suurin sanomalehti Jyllands-Posten julkaisi 30. syyskuuta sivun, jolla oli 12 pilapiirrosta profeetta Muhammedista. Sivun tarkoitus oli pohdita sananvapautta ja itsesensuuria. (HS 3.2.2006).

Kansainvälisen kirjoittelun perusteella voi sanoa, että vetoaminen sananvapauden perinteeseen toimi Jyllands-Postenille (ja Tanskan pääministerille) hyvänä julkisuuden hallinnan strategiana. Sen avulla korostui kirkas periaate eikä Tanskan sisäinen poliittinen tilanne. Siitäkin kuvien julkaisemisessa oli kysymys. Julkaisemisen motiiveja saatettiin kyllä kysellä:

Voi kiistellä siitä, kiihottiko Jyllands-Posten syrjimään muslimeja. Aina-kin lehti provosoi tietoisesti. Eihän kysymys ollut yksittäisestä piirroksista vaan tilatusta tusinan karikatyyrin sarjasta. Haluttiinko tällöin soitella rasismien kieliä, jotka ovat Tanskassa olleet hyvin viritettyjä? (Iltalehti, pääkirjoitus 6.2.2006).

Tekojen puolustamisen strategiana läntisen sananvapausidean nerokkuus on kuitenkin siinä, että se siirtää syrjään kysymyksen julkaisemismotiiveista.

Totta kai julkaisijalla voi olla poliittisia, uskonnollisia tai taloudellisia motiiveja, mutta *siitä huolimatta* kyse on sananvapaudesta. Oppi kulkee niin, että sananvapauden toteutuminen itse asiassa edellyttää, että ihmisillä on poliittisia pyrkimyksiä ja oma lehmä ojassa. Intressit panevat sanomaan, ja sanominen pitää sallia.

Sananvapauden painottaminen – ja huomion kiinnittyminen muslimimaiden kuumeneviin reaktioihin – siirsi keskustelussa syrjemmälle todistusaineistoa, joka kertoi kuvien olevan luonteva jatko Jyllands-Postenin siirtolais- ja muslimivastaiselle politiikalle. Vaikka esimerkiksi suomalaisissa lehdistä asian tätä puolta uutisoitiin paikoin ansiokkaasti, tapauksen kommentoinnissa ja kansainvälisessä uutisoinnissa välittyi ennen muuta mielikuva Jyllands-Postenin toimituksen älyllisestä kokeesta. Valistunut veikkaus voisi olla, että juuri tällaisena suuri yleisö myös tapahtumien kulun muistaa: kyseessä oli ainakin viime kädessä hyväksyttävässä tarkoituksessa tehty valitettava virhearvio.

Tanskalaista lehtikirjoittelua tutkittaessa tulos riippuu ratkaisevasti siitä, mitä lehteä tarkastelee. Jyllands-Postenin tekstit mieltävät tapahtumat tanskalaisen sananvapauden ajamiseksi, mutta kilpailevan lehden Politikenin linja oli toinen: sen mukaan ongelman ydin oli ja on Tanskassa yleistynyt muslimien demonisointi. Tässä erossa ilmentää itseään tanskalaisen lehdistön uuspolitisoituminen (ks. Hjarward 2006), jossa myös lehtien *uutisvalintojen* poliittisesta painotuksesta on tullut entistä selvemmin niiden kaupallisen kilpailun väline. Eri mielipideyleisöjä tavoittelevat lehdet muokkaavat myös uutiskirjoitteluaan yleisölle sopivaksi.

Ymmärrystämme journalismin ”luonnollisesta” kehityssuunnasta hallitsee edelleen käsitys lehdistön ja journalismin kehitymisestä *poispäin* näkyvästä poliittisesta riippuvuudesta, vaikka tämän suunnan jatkumisesta ei ole sen kummempia takeita. Käsitystavan tukemana maininta siitä, että Jyllands-Posten on ”maan suurin sanomalehti” implikoi helposti myös neutraaliutta ja puolueettomuutta.

Sananvapauden uhatuksi kokeminen yhdisti toimittajakuntaa. Vaikka monet lehdet päätyivät harkinnan jälkeen olemaan julkaisematta kuvia, läntinen lehdistö ei missään vaiheessa edes maistellut ajatusta, että kuvien julkaisemiseen ei olisi ollut oikeutta. Juuri kukaan ei myöskään tullut ottaneeksi todesta sitä kritiikin logiikkaa, jonka mukaan juuri tässä asiassa uspolitisoitunut lehti ja Tanskan hallitus olivat saman politiikan ajajia, ja sitä, että siksi protestoiminen hallitukseen päin olisi aivan mielekäästä. Sen sijaan muslimimaiden suurlähettiläiden pyyntö päästä pääministerin puheille tulkittiin merkiksi siitä, että lehdistön ja hallituksen suhdetta tulkitaan väärin autoritaarisesta perinteestä käsin.

Sananvapauskehyksen yhteydessä mielellään korostettiin myös Lähi-idän mielenosoitusten ja mellakoiden – etenkin Syyriassa ja Libanonissa – olleen tietoisesti masinoituja. Vaikka yksittäisten muslimien loukattuja tunteita ei

epäilty, ”muslimimaailman” kollektiiviset reaktiot nähtiin propagandan tuotoksiksi. Mielenosoittajia pidettiin harhaanjohdettuina, ääriaineisten villitsemänä tai puolivaltioillisesti järjestettyinä, mikä tuskin olikaan kovin huono arvaus. Hiukan kärjistäen, mutta myös keskustelun monipuolisuuden kannalta tärkeää olisi ollut tuoda selvästi esiin myös se mahdollisuus, että alkuperäinen kuvien tilaaminenkin saattoi olla härskiä propagandaa ja tietoista manipulaatiota.

3. Kulttuurien törmäys: kiistämällä vahvistaminen

Sananvapausteeman voima piilee osin siitä, miten hyvin se lokahtaa yksin tämän ajan yhteisesti kuvitellun maailmanjärjestyksen kanssa. Myös pilakuva-kirjoittelussa alkoi nopeasti liikkua viime vuosina yleistynyt sanapari ”kulttuurien törmäyksestä” tai ”sivilisaatioiden sodasta”. Tästä Samuel Huntingtonin, alun perin I Persianlahden sodan jälkeen, lanseeraamasta termistä näyttääkin tulleen osa journalistien maailmanpoliittista arkisanastoa. Samaan aikaan maailma on nyt mielissämme jakautunut kahdella tavalla pelottavasti. Ensinnäkin näyttää siltä, että jaot tehdään identiteettien ja kulttuurien tasolla ja siksi ikään kuin ”järjen” tuolla puolen. Tämä voi olla sananvapauden kannalta kohtalokas ajatus, kuten tuonnempana esitän. Toiseksi maailmamme näyttää jakautuvan juuri *kahtia*. Seurauksena on, että maailmanpolitiikka näyttäytyy mediassa toisiinsa törmäävien ja toisiaan ymmärtämättömien identiteettien kenttänä, jolla kommunikoidaan lähinnä armeijoiden ja terrori-iskujen avulla.

Eivät asiat tietenkään näin yksinkertaisia journalismin silmissä ole. Suomalaisessa kirjoittelussa Huntingtonin teesit useimmiten tyrmättiin korostamalla, että väärä kuva syntyy islamilaisten ääriaineisten toiminnasta. Mutta on vaikea välttää tunnetta, että näitä kiistämisiäkin leimaa kaksijakoisen maailman hahmo: Ääriaineiksia ilmenee lähinnä muslimien joukossa. Idässä ei ymmärretä läntisten yhteiskuntien vapauteen nojaavia toimintamalleja, kuten lehdistön riippumattomuutta hallituksista.

Journalistien kannalta kaksinapainen maailma on tavallaan helpotus. Se auttaa yksinkertaistamaan maailmaa, mikä usein on toimittajan epäkiitollinen tehtävä. Kahtiajaon kautta voi työstää meheviä ja nasevia tarinoita. Muhammed-kirjoittelussa tarinan näkyviksi hahmoiksi nousi vastakkainasettelun ylittäviä tai roolit sekoittavia hahmoja. Paljon huomiota sai libanonilainen muslimipäätoimittaja, joka julkaisi kuvat omassa lehdessään – ”jotta ihmiset tietäisivät, mistä puhutaan” – ja sai saman tien potkut. Ruotsalaisessa lehtikirjoittelussa puolestaan pisti tutkijoiden silmään, että lähes kaikki mielipidesivuilla esiintyneet muslimit puolustivat liberaalia sananvapautta. Helsingin Sanomissa tämän roolin kantoi *Neitsythäkki*-kirjan kirjoittaja Ayaan Hirsi Ali (HS 15.2.2006).

Huomion kiinnittyminen rajanylittäjien tekoihin herättää kaksi toisilleen vastakkaista tulkintaa. Yhtäältä tämä kielii pyrkimyksestä ylittää annettu kulttuurinen raja: kynnyksen ylittämisen mahdollisuus käy ilmi, kun tehdään iden-

Muslimien viha purkautui Tanskan konsulaattia vastaan Beirutissa

Yksi kuoli ja kymmeniä loukkaantui väkivaltaisissa

» Egyptiläisiä: Lapsen "saattajat"

Ennen terrorista ei ollut kukaan kuullut. Nyt se on tullut todelliseksi. Tanskan konsulaatti Beirutissa on ollut kohteena väkivaltaisille hyökkäyksille. Kaksi ihmistä on kuollut ja kymmeniä on loukkaantunut.

» Egyptiläisiä: Lapsen "saattajat"

Ennen terrorista ei ollut kukaan kuullut. Nyt se on tullut todelliseksi. Tanskan konsulaatti Beirutissa on ollut kohteena väkivaltaisille hyökkäyksille. Kaksi ihmistä on kuollut ja kymmeniä on loukkaantunut.

HS 6.2.2006

Uskonoppinut ei yllyttänyt mellakkaan Beirutissa

► Helmikuun 6. päivän Helsingin Sanomien sivulla B 1 tämän kuvan tekoisissa kerrottiin kuvatoimisto AFP:n välittämän tiedon mukaisesti, että kuvan islamilainen uskonoppinut osallistui mielenosoitukseen Tanskan Beirutin-konsulaatin edustalla. AFP:n kahden päivän kuluttua lähettämän oikaisun mukaan uskonoppinut yritti rauhoittaa mielenosoittajia.

HS 9.2.2006

titeetin odotusarvoille vastakkaisia tekoja. Toisaalta raja vahvistuu: sen ylittäjät näyttäytyvät usein poikkeuksellisia yksilöinä, jotka teoillaan merkitsevät annetun rajan. Näin raportoi Heikki Hellman keskustelun alkupäivinä *Helsingin Sanomissa*:

Vaikka moni eurooppalainen lehti halusi [kuvien julkaisemis]päätöksellään uhmata terroristeja, ylivoimaisesti suurimman henkilökohtaisen riskin otti jordanialaisen viikkolehden al-Shinanin päätoimittaja Jihad Momani, tämän kiistan todellinen sankari. Hän julkaisi torstaina lehdessään kolme piirrosta ja kehotti lukijoitaan miettimään, kumpi loukkaa enemmän islamia, Tanskassa piirretty pilakuva vai terroriteot omalla maaperällä. Momani sai potkut muutamassa tunnissa.” (Heikki Hellman 5.2.2006).

Mielikuvien kahtiajakautunut maailma on toimittajille myös vakava uhka. Kulttuurien törmäykseen uskovassa maailmassa näet sananvapaus on helposti kaventuva luonnonvara. Kaikkein ilmeisimmin tämä maailmanmalli vie äänen niiltä, jotka ovat kulttuurisen rajan toisella puolella. Pilakuvakohun uutisointi tarjoaa tästä osin odotetun kuvan: mediaa hallitsivat kuvat palavista lipuista ja mielenosoitusten iskulauseista. Ranskalainen uutistoimisto AFP välitti maailmalle kuvan savuavan lähetystörakennuksen edessä kädet ylhäällä seisovasta uskonnollisesta johtajasta, jonka sanottiin ”osallistuneen” mielenosoitukseen. Pari päivää tämän jälkeen kuvan julkaissut Helsingin Sanomat katsoi aiheelliseksi oikaista, että kuvattu mies oli ”osallistunut” väkijoukon hillintään (HS 9.2.2006).

Tietoisesta viholliskuvan lietsomisesta ei suomalaista toimittajakuntaa voi syyttää. Toimituksissa nähtiin paljon vaivaa sen valottamiseksi, että Lähi-idäsäkin tavalliset ihmiset ovat usein maallisempia tai maltillisempia, kuin liekeh-

tivät kuvat kertovat. Myös pääkirjoituksissa korostettiin paljon sitä, että ääri-aineokset ovat pieni vähemmistö ja että on yritettävä välttää lankeamista stereotyyppioihin. ”Kulttuurien törmäyksen” kerkeä kiistäminen kertoo kuitenkin siitä, että tämä jako on elimellinen osa sitä mielipidetilaa, jossa ajattelemme. Pysähdyttävän esimerkin saa pääkirjoituspalstojen kuvituksesta: vaikka tekstit korostivat vuoropuhelua ja maltillisuutta, niitä usein koristivat kuvat palavasta lipusta ja ilmaan iskevästä musliminyrkeistä.

Kaksijakoisen maailmanmallin vaikutukset eivät rajoitu siihen, miten kirjoitamme toisista. Yhteisellä kuvitelmalla on myös kotoiset juurensa ja seurauksensa. Paluu perusarvoihin, identiteetin ja rodun puhtaus, yksinkertaisen elämän ylistys tai muut utopiat ovat tuttuja teemoja myös omasta historiastamme. Tällaisia modernin yhteiskunnan sisäisiä vastaliikkeitä yhdistää, niiden politiikan eroista huolimatta, ajatus, jonka mukaan periaatteet ja henki uhkaavat vuotaa elämästämme kuiviin. Julkinen keskustelu, asioista sopiminen ja yhteisymmärryksen etsiminen eivät juuri ole olleet tällaisten liikkeiden sanastoa. Ne ovat ennemmin nähneet demokratian arjen hengettöminä kompromisseina ja selkärangattomana kaupantekona. (ks. Buruma & Margalit 2004)

Kärjistäen voi sanoa, että tämä modernismikritiikin perimä pilkottaa myös pilakuvakirjoittelussa. Sananvapauden lippua kantaneet saattoivat joskus innostuksissaan ammentaa – paradoksaalista kyllä – juuri tämäntapaisesta läntisen kulttuurin kritiikistä. Niitä, jotka nostivat keskustelussa esiin sovittelevampia kantoja ja menivät jopa pyytämään anteeksi oman maansa ”ääriainesten” tekoja, nostettiin pilkan kohteeksi siitä, että olivat myyneet periaatteensa.

Juuri sananvapauden vuoksi tällaisia piileviäkin piirteitä kannattaa miettiä. Sivilisaatioiden sodan maailmassa tulee oman kulttuurin elinvoimaisuudesta ja sen arvojen puolustamisesta kuin luonnostaan tärkeitä asioita. Tällöin olosuhteet voivat suosia periaatteellisia ja selkeitä, ehdottomiakin hyveitä. Näin sananvapaudestakin – niin ristiriitaiselta kuin ajatus meistä voi tuntua – voi tulla osa yhdenlaista fundamentalismia. Tällä tavoin määrittäneestä sananvapaudesta voi hyvin tulla julkisen keskustelun jatkamisen este. Palaan tähän teemaan hiukan myöhemmin.

4. Poliitiikan ja journalismin ero

Kun pilakuvakeskustelut kotoutuivat kansallisille näyttämöille, ne toivat usein esiin journalismin ja politiikan välisen suhteen jännitteitä.

Toimittajien ja poliitikkojen suhteessa on ainakin kaksi puolta. Yhtäältä toimittajat ovat riippuvaisia politiikan ja asiantuntijalaitosten tiedoista ja lausunnoista. Nämä ”parajournalistit” (Schudson 2003) määräävät pitkälti sen mielipideilmaston, jonka sisällä toimittajat valikoivat ja painottavat asioita. Journalismin virittämän yhteiskunnallisen keskustelun monimuotoisuuden rajat asetetaan näin toimitusten ulkopuolella. Toisaalta toimituksissa vaikuttaa kasvava

kuvat: YLE

” Sanan-
vapau-
destakin voi
tulla osa
yhdenlaista
fundamen-
talismia.

paine tehdä eroa politiikan kenttään ja sen toimijoihin. Journalismin asema yleisön ja politiikan välissä on kiinni tämän eron uskottavuudesta.

Pilakuvakirjoittelu tarjoaa todisteita molemmista voimista. Poliitiikan ja median symbioottisuus näkyi siitä, että eliitin käsitykset maailmasta eivät yleensä olleet kovin kaukana toisistaan. Tätä huomiota tukee esimerkiksi se, miten vähän alkuperäisiä kuvia maailmalla lehdistä nähtiin. Diplomaattisuuden hyveitä muistettiin myös pääkirjoitustoimituksissa. Myös Suomessa – etenkin konfliktin alkupuolella – reaktioita näytti hallitsevan eräänlainen poliittinen pragmatismi, jossa oltiin pahoillaan siitä, millainen vahinko Tanskassa oli päässyt sattumaan. Poliitiikan ja journalismin konfliktisuus puolestaan tuli esiin, kun kohu kotoutui omiin poliittisiin peleihin. Suomessa tämä tapahtui presidentin, pääministerin, ulkoministerin ja muiden julkisten kannanottojen kautta. Osin pääkirjoituksisakin, mutta usein juuri yksittäisten toimittajien kolumneissa, virisi sananvapauden periaatteellisen puolustamisen henki. Erityisen kiusalliseksi jotkut toimittajat kokivat sen, että eräät poliitikot pyysivät anteeksi suomalaisten ”ääriryhmien” verkkosivulla julkaisemia kuvia. Tällaiseen heikkouden osoitukseen toimittajat eivät halunneet lähteä mukaan. Keskustelun kulun perusteella voikin sanoa, että poliitikot auttoivat journalisteja radikalisoimaan sananvapauskantaansa.

Näyttävä eronteko politiikkaan ja asiantuntijoihin on välttämätön osa journalismin omaa julkista kuvaa niin ammatillisesti kuin kaupallisestikin. Yleisön edustajana toimiminen on toimittajien ja journalismin tärkein symbolinen pääoma ja valtaresurssi. Pilakuvakeskusteluissa tämä erottautuminen poliitikoista toimi usein juuri kansallisen identiteetin ja perinteen kautta. Esimerkiksi Suomessa keskusteluun pulpahti, etenkin oululaisen Kaltio-lehden päätoimittajan erottamisen yhteydessä, ajatus ”suometumisesta”. Myös poliitikkojen anteeksi-pyyntö innostivat pilkantekoon. Tällaisten juttujen yhteinen nimittäjä on, että niissä kirjoittajaa hiukan hävettää, että *meillä* on tällaisia johtajia: kyse on tässä mielessä juuri identiteetillä politikoimisesta. ”Anteeksi, mutta mitä jäi pyytämättä anteeksi?” otsikoi Laura Pekonen ilkikurisen juttunsa Helsingin Sanomissa (HS 19.2.2006). Saman lehden pääkirjoitus ehti pari päivää aikaisemmin valittamaan samaa aihetta: ”Ehkä olisi syytä pyytää sananvapauden nimissä anteeksi pääministerin lausuntoa.” (HS 16.2.2007).

Tällaisen nokittelun pohjalla piilee kamppailu oikeudesta puhua yleisön äänellä. Poliitikkojen ja journalistien välille tämä vääntö virisi 1900-luvun lopun vuosikymmeninä, kun media ja politiikka kävivät kilpasille siitä, kuka edustaa kansallista suurta yleisöä. Molemmat tahot ovat omalla tavallaan tavoitelleet neutraalia ja teknistä keskitietä ja vältelleet yleisöä jakavia poliittisia linjauksia, koska osittain ollaan samoilla apajilla. Poliitikkoon journalismin on tehtävä ero, kun tilanne sallii. Tähän sananvapausideologia ja suomettumiskeskustelujen perinne istuivat hienosti. Mutta kenties jotain identiteettien politiikasta ja toimittajienkin sananvapauskäsityksen rajoista kertoo se, että arkipiispan kuvia pahoitteleva julkilausuma ei juuri huvinpitoa virittänyt.

Politiikan ja journalismin suhteesta pilakuvakeskustelun yhteydessä viriää vielä yksi paradoksin poikanen. Kun kansallisella tasolla liberaali sananvapaus-teoria on korostanut sitä, että valtion ei tule puuttua tiedonvälitykseen, uudet globaalit olosuhteet tuovat tähän uuden vivahteen. Journalismi vaatii, että valtio – ja selkärankaistet poliitikot sen etunensä – takaa turvalliset edellytykset sananvapauden harjoittamiselle globalisoituvassa maailmassa.

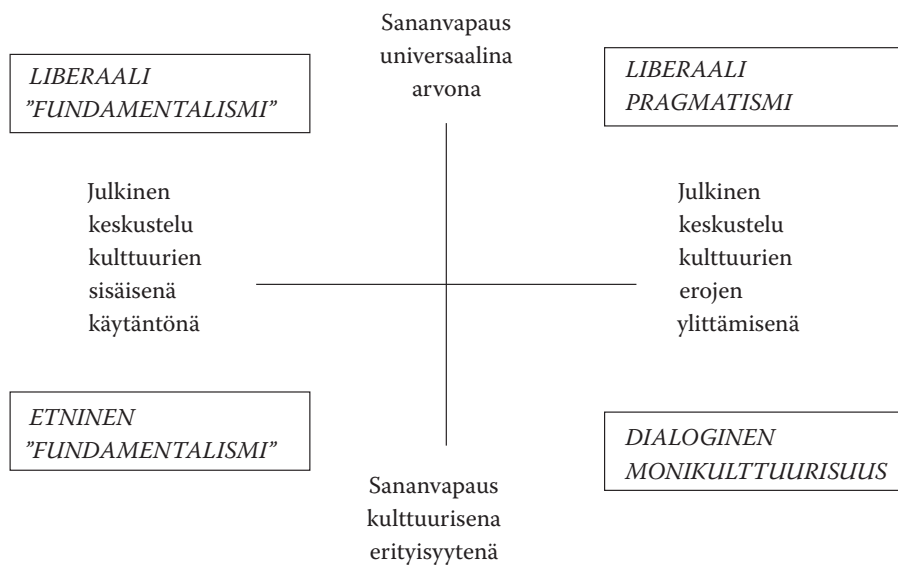
Sananvapaudesta ja viestinnästä: neljä kantaa

Runsas viikko kohun jälkeen Helsingin Sanomien Saska Snellman asettui hetkeksi Jyllands-Postenin kulttuuriosaston asemaan: *”Voin oikein kuvitella aamukokouksen, jossa idea on heitetty ilmaan – ja sen synnyttämän yleisen innostuksen”* (HS 12.2.2007). Snellmanin mielestä samanlainen päätös olisi voinut syntyä suomalaisessakin toimituksessa. Osuva eläytymisharjoitus muistuttaa siitä, että harkintaa edellyttävissä ratkaisuissa tilanteella on iso merkitys. Ei tosiaan ole vaikea kuvitella toimituskokousta, jossa hiukan uhmakaskin päätös tilata pilakuvia olisi voinut syntyä. Ei ole vaikea nähdä silmissään niitäkään toimituskokouksia, joissa kuvien aiheuttaman reaktion jälkeen asiaan otetaan harkitsevampi kanta – jolle löytyvät erinomaiset perustelut.

Aidosti harkintaa vaativissa asioissa periaatteet ovat aina koetuksella eikä huoneentauluista ole tien näyttäjiksi. Silti pilakuvakeskustelun erittelemiseksi voi ainakin yrittää miettiä, millaisia pysyviä sitoumuksia tai uskomuksia keskustelun eri kantojen takana on. Tutkijan parhaat kaverit näissä ongelmissa ovat, toisten tutkijoiden lisäksi, lyijykynä ja ruutupaperi. Luettuani läpi suomalaista lehdistökeskustelua ja 13 muun maan kirjoittelun variaatioita kuvaavia raportteja raapustin lehtiööni nelikentän.

Kaksi ulottuvuutta, neljä asemaa

Pilakuvakeskustelussa otettuja kantoja voi jäsentää kahdella kysymyksellä:
 1) Kuinka universaalina tai absoluuttisena arvona sananvapautta pidetään ja
 2) Miten suhtaudutaan viestinnän, tai julkisen keskustelun, mahdollisuuteen ylittää kulttuurien ja identiteettien välisiä raja-aitoja? Ensimmäinen kysymys oli jatkuvasti kiistasta käydyn keskustelun pinnalla, jälkimmäinen puolestaan jäi piiloiseksi, mutta antaa keskustelun kuvaukseen erottelukykyä.

Kuvio 1. Neljä ääriä näkemystä suhteessa sananvapauteen ja viestintään tai julkiseen keskusteluun.

Pystyulottuvuudella esitetyt sananvapautta koskevat äärikannat ovat aika selvät. Yhtäältä voidaan olla sitä mieltä, että sananvapaus on universaali, jakamaton arvo, joka on yksittäisten ihmisten ja historian tuolla puolen. Tämä on länsimaisen modernin sananvapauden poliittinen, kriittinen utopia. Se on totaalisessa äärimuodossaan harvinainen, mutta tavallaan osa meidän useimpien ajattelua, kun tilanne sitä vaatii. Toisessa ääripäässä ollaan sitä mieltä, että sananvapaus on yhden kulttuurin parissa kehittynyt historiallisesti erityinen sekä ajallisesti ja paikallisesti rajattu arvo ja ajattelutapa. Siksi sillä ei ole oikeutta asettaa omia kriteerejään muiden kulttuurien mittapuuksi. Tässä ääripäässä ihmisten maailma ja sen kulttuurinen monimuotoisuus luovat äärimmäisen suhteellisen pelikentän, jossa jokainen katsoo asioita aina pelin osallistujana, ei koskaan katsojasta käsin.

Vaakaulottuvuudella esitetyt julkista keskustelua koskevat näkemykset voi erotella sen mukaan, kuinka kulttuurisidonnaiseksi viestinnän ymmärrämme. Yhden ääripään mukaan kaikki kielet ovat kulttuurisidonnaisia. Keskustelua ja neuvottelua asioista voidaan käydä vain yhden kulttuurin sisällä. Kärjistäen: jaettu identiteetti on kommunikaation ja ymmärryksen edellytys. Äärimmillään viritettynä tämä kanta johtaa mustavalkoisiin ja fundamentalistisiin muotoihin, joissa maailma jakautuu niihin – meihin, kansalaisiin – joiden kanssa voidaan puhua ja niihin – toisiin, barbaareihin – joiden kanssa voidaan käyttää vain muita keinoja, esimerkiksi pakottamista, uhkailua, lahjontaa tai väkivaltaa. Muiden kulttuurien olemassaoloa voi tältä kannalta suvaita, mutta niitä ei voi aidosti ymmärtää. Toisten näkökannalle voi kenties kääntyä, mutta tämä merkitsee hyvästijättöä omalle entiselle identiteetille.

Viestintäulottuvuuden toisessa ääripäässä puolestaan on ajatus, jonka mukaan kulttuurit tai kielet eivät ole itseriittoisia systeemejä, koska niillä tulkittava todellisuus on viime kädessä yhteinen. Viestintä on tältä kannalta toimintaa, joka paitsi perustuu käsitykseen itsestä ja muista, myös muuttaa näitä käsityksiä. Tällainen edistysusko ja luottamus reflektiivisyyteen korostavat, että sananvaihto voi avata aitoja näkökulmia siihen, miltä maailma muiden mielestä näyttää. Kahden kulttuurin kohtaaminen voi tuottaa myös yhteistä rationaalista harkintaa, hyväksyttäviä kompromisseja, näkemysten lähentymistä ja toisilta oppimista.

Ulottuvuuksilla saa näkyviin neljä erilaista tapaa ajatella sananvapautta yleensä ja Muhammed-pilakuvien yhteydessä erityisesti. Luonnehdin seuraavassa näitä neljää kantaa yleisesti ja suhteessa pilakuvatapaukseen. Vaikka julkisuudessa esitettyjä puheenvuoroja ei voikaan ongelmitta pelkistää ääriversioihin, poimin myös suomalaisesta keskustelusta joitakin esimerkkejä havainnollistamaan keskusteluasemien versioita. Äärimmäisiin nurkkiin suomalaisessa keskustelussa ei sijoitu juuri kukaan.

Liberaali ”fundamentalismi” (radikalismi)

Ajatus liberalismiin ja fundamentalismiin yhdistelmästä voi tuntua irvailulta. Mutta ainakin teknisesti tällainenkin ääripää on mahdollinen. Tämän katsantokannan mukaan ilmaisuuden ja sanomisen vapaus on luovuttamaton arvo, jonka puolesta on taisteltava. Näkökulmaa säestää usein tunne siitä, että omia arvoja uhkaavat niin ulkopuoliset kulttuuriset voimat kuin oman kulttuurin heikkojen jäsenten moraalinen velttous. Vetoaminen oman aatteen klassikoihin ja historiaan – kuten Voltaireen – korostaa opinkappaleiden pysyvyyttä.

Pilakuvakiistassa radikaali liberaali ajattelee, että Jyllands-Postenin teko oli oikeutettu testi sananvapauden nykytilasta Tanskassa. Se oli myös terveellinen

muistutus meille muille siitä, miten helposti pidämme tätä perusarvoa itseltään selvänä. Julkaisemisen arvostelijat nähdään enemmän tai vähemmän pettureiksi. Julkaisijat ja sen puolustajat taas ovat sankareita, jotka ottavat riskin meidän muiden puolesta. Näille esitaistelijoille meidän tulisi olla kiitollisia – ja vähintään tai ainakin solidaarisia.

Ääri-liberaalin näkökulman mukaan on ohittamaton tosiasia, että me lännessä olemme muita pitemmällä sananvapauden tiellä. Voimme ehkä ymmärtää islamilaisen maailman nykyisiä jännitteitä vertaamalla niitä vaikkapa oman uskonpuhdistuksemme tai sitä seuranneen maallistumiskehityksen tuomiin ongelmiin ja haasteisiin. Mutta tämä historiallinen ymmärrys ei tarkoita sitä, että voisimme alkaa neuvotella perusarvoista. Äärimmilleen vietynä tällainen kanta tarkoittaa, että ”törmäävät kulttuurit” elävät nykymaailmassa kokonaan erilaisessa ajassa ja kehitysvaiheessa eivätkä siksi pysty järkevään dialogiin. Suomalaisessa pilakuvakeskustelussa radikaalit sananvapauskannat eivät olleet yleisiä. Sananvapauden jakamattomuuden arvoa kyllä korostettiin – etenkin kirjoittelun edetessä – mutta useimmiten osana harkitsevampaa ja käytännöllisempää kantaa. Joitakin esimerkkejä periaatteellisista hetkistä voi silti poimia. Jouni Tervo kirjoitti Kalevassa otsikolla ”Länsimaiden perikato” näin:

Kohun pitkittyessä on unohtunut, että pilapiirroksissa ei ole mitään väärää, päinvastoin. Ne ovat vapaan kannanoton ja keskustelun normaalia aineistoa. Niitä on tarpeen vaatiessa voitava julkaista, olivatpa niiden sisällöstä profeettansa kiihkeät kannattajat mitä mieltä tahansa.

Kaikkien uskontojen, ideologioiden, poliittisten ismien kritiikki ja tarvittaessa jopa suoranainen pilkka on länsimaisen maailmankuvan tärkeimmän rakennuspuun, sananvapauden, perusta.

Ilman tätä oikeutta meillä ei olisi tasa-arvoon ja demokratiaan perustuvaa yhteiskuntajärjestystä. (Jouni Tervo, Kaleva 23.2.2006).

Muista kuin toimittajista periaatteellisen liberalismien asian edustamisen otti asiakseen jo kohun alkupäivinä Helsingin yliopiston historian professori Juha Sihvola. Hän ehti jo ennen suomalaisten poliitikkojen anteeksipyyntöjä varoittaa heikkoudesta. Helsingin Sanomien kulttuurisivulla Sihvola muotoili kantansa näin:

Demokraattisen hallituksen velvollisuus on suojella mahdollisimman laajaa tilaa uskonnollisten ennakkoluulojen ja uskonnollisten dogmien kyseenalaistamiseksi. Ei pidä hätkähtää, vaikka herkkätunteiset loukkaantuvat. Edes huono maku ei vielä riitä perusteeksi sananvapauden rajoitukseen, eikä varsinkaan hallitusten pidä pahoitella, jos jotkut käyttävät vapautaan vulgaaristi. (Juha Sihvola, Helsingin Sanomat 3.2.2006).

Muutamaa päivää myöhemmin ilmestyneessä Suomen Kuvalehden kirjoituksessa Sihvolan samaan asiaan löytämä sävy oli vielä hiukan julistavampi, vaikka konfliktin osapuolet piirtyivät esiin vivahteikkaammin:

Pilakuvasota on kahden kulttuurin konflikti. Osapuolina eivät ole länsimaat ja islam vaan diktatuuri ja demokratia, väkivalta ja vuoropuhelu sekä fundamentalismi ja kritiikki. En jätä yhdenkään kulttuurin käsityksiä pyhästä rauhaan demokratialta ja kritiikiltä, yritänkin noudattaa hyviä tapoja ja suhtautua toisiin kunnioittavasti. (Juha Sihvola, Suomen Kuvalehti, 12.2.2006).

Suomalaisen sanomalehdistön pääkirjoittajien reaktioita ei voi luonnehtia radikaalin liberaaleiksi. Kaikkien lehtien pääkirjoituksissa ote Muhammed-kiistaan on pohtiva ja punnitseva, vaikka lehtien välillä voi nähdä myös eroja (ks. Anssi Männistön artikkeli). Suurista sanomalehdistä lähimmäs periaatteellista sananvapauden julistusta tuli Helsingin Sanomat, joka kohun alkumetreillä perusteli kuvien julkaisemattomuutta niiden huonolla tasolla – kun sananvapausfundamentalisti tietysti julkaisisi kuvat juuri tästä syystä – mutta osoitti samalla periaatteellista taisteluhaluja, joka istuu hyvin kärjekkäämpäänkin liberaalisiin:

Helsingin Sanomat ei ole julkaissut Muhammed-kuvia, tässä lehdessä julkaistuja uutiskuvia lukuun ottamatta siksi, että ne osoittavat huonoa makua. Mutta saatamme joutua harkitsemaan asiaa uudestaan, jos islamilaisen maailman painostus sananvapauden perustaa vastaan jatkuu. (HS, pääkirjoitus, 2.2.2006).

Etninen fundamentalismi

Kuvion vasempaan alalaitaan sijoittuva asema jakaa sekin maailman kahtia. Maallistumisen ja luonnollisen ”edistyksen” tai yksilöllistymisen sijaan tämä näkemys perustuu ajatukseen oman kulttuurin ja sen uskomusten oikeudesta. Se tunnistaa kyllä maailman muut identiteetit, mutta pitää kiinni omista arvoistaan oikean maailmanjärjestyksen perustana. Äärimuodossaan tällainen ajattelu näkyy uskonnollisena fundamentalismina, jossa omat pyhät tekstit muotoilevat ehdottoman ja muuttumattoman opin. Vääräuskoiset ovat vääräuskoisia, ja sillä hyvä. Sananvapaus on tällaiselle ajattelutavalle vieras hyve.

Kuten odottaa saattaa, läntisen lehdistön pilakuvakirjoittelu antoi tämän kannan tulla näkyviin juuri erilaisina islamin versioina. Sen näkökulmasta Jyllands-Postenin tempaus oli harkittu pyhäinhäväistys. Radikaalin islamin kan-

nalta katsottuna tapaus osoittaa sen, miten vihamielinen ja harhainen oppi maalistunut liberalismi on, miten liberalismi on kokonaan rapauttanut länsimaisesta yhteiskunnasta muiden uskontojen pyhän arvostuksen ja siten myös muiden ihmisten kunnioittamisen ja miten media toimii tällaisen maailmankuvan väli-näänä. Sankareita ovat ne, jotka ovat arvostelleet julkaisemista ja reagoineet siihen. Vääräoppisia ovat pilakuvien julkaisijat ja niiden puolustajat.

Suomalaisessa lehtikirjoittelussa tällaista näkemystä ei kokonaisena mielipidekirjoituksena juuri tule näkyviin. Sananvapauden nimissä olisi ehkä voinut odottaa, että lehdistössä olisi nähty erityistä vaivaa sen eteen, että mielipide- ja kommenttiosastoihin olisi saatu selvästi esiin myös maltillisen islamin edustajien omia kirjoituksia. Varmaan tällaista vaivaa nähtiinkin, mutta se ei tuottanut merkittävää tulosta. Selityksiä voi olla monia: kirjoittajia ei löytynyt, jutut eivät kelvanneet tai niitä ei uskallettu kirjoittaa.

Uutisjutuissa uskonnollisesti perustellut kannat pääsivät näkyviin ainakin kahdella tavalla. Ulkomaan uutisissa lyhyet sitaattit ja iskulauseet mielenosoituksista olivat tavallisia. Voisi sanoa, että jokainen kuva, jossa muslimit olivat esillä nyrkki pystyssä sen sijaan, että olisivat puhuneet ääneen, rakensi tällaista ei-kommunikoivaa kantaa kulttuurisen rajan toiselta puolelta.

– Kuolema Tanskalle! tuhannet eri puolilla muslimimaailmaa marssineet mielenosoittajat huusivat eilen. (Iltalehti 3.2.2006)

Nuori taistelija. ”Eurooppa ryömii, kun uskonsoturit hyökkäävät huutaen”, julisti pienen pojan kantama kyltti. Kovaa tekstiä. Mielenosoittajat Lontoossa kantoivat kylttejä, joissa luki: ”Tuhotkaa heidät, jotka loukkaavat islamia”. (Kuvatekstejä Iltalehdessä 4.2.2006).

Maltillinen versio tästä näkökulmasta välittyi länsimaiseen lehdistöön yleensä oman maan muslimiväestön edustajien kautta. Suomalaisessakin valtajulkisuudessa tähän keskusteluun osallistuivat useiden islamilaisyhteisöjen edustajat.

– Profeetta Muhammedia herjaavien piirrosten julkaiseminen oli tahallinen teko, jolla haluttiin loukata muslimeja. Kyseessä oli provokaatio, jolla halutaan kärjistää uskonnollisten ryhmien välistä vastakkainasettelua. Näin sanoo Tampereen Islamilaisen yhdyskunnan puheenjohtaja Mustafa Kara, jonka mielestä pilapiirrosten julkaisemisessa juuri tuo tahallisuus suututtaa erityisesti. (AL 3.2.2006).

Useita maahanmuuttajaryhmiä edustavan Suomen islamilaisen yhdyskunnan imaami Khodr Chebab sanoo, että piirustukset ovat "tahallaan loukkaavia" ja niillä yritetään väittää islamia väkivaltaiseksi uskonnoksi. Hänen mielestään Tanskanvastaiset vihaiset reaktiot ja boikotit ovat olleet oikeutettuja, sillä Tanskassa sekä hallitus että tavalliset ihmiset ovat Chehabin mielestä ilmaisseet tukensa Jyllands-Postenille.

"Profeetan häpäiseminen on todella vakava asia".

Jos kuvat julkaistaisiin Suomessa, Chehabin mukaan reaktiot olisivat "varmasti" samanlaiset kuin Tanskan tapauksessa. (HS 1.2.2006).

On hyvä pitää mielessä, että tällaista kantaa maailmaan eivät edusta yksin islamilaiset fundamentalistit tai tosiuskovaiset. Myös läntisessä maailmassa modernisaatio on herättänyt monia tosiuskovaisuuden muotoja, joiden olennainen kaikupohja on ollut pitäytyminen omista tiukoissa arvoissa ja niiden ohjenuorassa.

Suomalaisessa kirjoittelussa ei juuri nähty myöskään kristillisen fundamentalismin muotoja. Joissakin mielipidekirjoituksissa saatettiin ryhtyä vertailemaan kristinuskoa ja islamia ja päätyä ajatukseen kristinuskon selvästä ylemmyydestä ja sen arvojen paremmuudesta. Sen sijaan kristillinen näkökulma saattoi kyllä virittää eräänlaista uskonnollista solidaarisuutta muslimien loukattuja tuntoja kohtaan.

Liberaali pragmatismi

Kolmas näkökanta sananvapauteen on reaalipoliittisempi versio liberalismista. Siinä ajatus sananvapaudesta on keskeinen, usein jopa universaali, mutta sananvapauden rinnalla tärkeäksi – tai tärkeämmäksi – nähdään se, että eri osapuolten välinen keskustelu pysyy käynnissä. Siinä, missä radikaali liberalisti väittää, ettei tingi sananvapaudesta koskaan, pragmaattinen liberalisti ajattelee, että joskus on oikein olla käyttämättä koko sitä ilmaisun skaalaa, jonka oma arvo-maailma hyväksyisi. Tiivistäen: rauhanomaisen keskustelun ylläpitäminen edistää liberalismia, ja sananvapauden, asiaa paremmin kuin omien arvojen julistaminen loukkaamattomiksi.

Tässä näkökulmassa sananvapaus ei ole olemassa itsensä vaan julkisen keskustelun vuoksi. Julkinen keskustelu puolestaan on keino ratkaista ongelmia, sovittaa näkemyksiä yhteen ja oppia toisilta. Koska keskustelun vaikeinta aluetta on juuri sellainen argumentointi, jossa kurotetaan kulttuuristen klišeiden tai erojen yli, näissä tilanteissa muiden osapuolten kantojen huomioon ottaminen ei ole tyhmää, laiskaa tai petturuutta, vaan vaativaa ja kasvattavaa. Siksi myös kysymys sananvapauden rajoista täytyy voida julkisesti politisoida

ja tehdä julkisen keskustelun ongelmaksi. Tällaisen liberalisminkin kannattaja näkee itsensä poliittisen keskustelujen sisältöjä pohtivana osallisena, ei keskustelun yläpuolelle asettuvana tuomarina, sivuun vetäytyvänä katsojana tai vastuusta vetäytyvänä humoristina.

Pragmaattisen liberalisminkin kannalta Jyllands-Postenin kuvien julkaiseminen oli enemmän – olkoonkin, että ehkä harkitsematon – poliittinen teko kuin pyyteetön yritys edistää tai koetella sananvapautta. Itse asiassa pragmaattisen liberalisminkin kannalta sellaisia julkaisutekoja ei olekaan, joita voisi puolustaa *vain* sananvapauden kannalta, vaan kyse on myös muista poliittisista tai kaupallisista pyrkimyksistä. Siksi ei siis ole sama asia puolustaa pyhäinhäväistyksiä kuin puolustaa poliitikkojen kritisoimista, eikä ole sama asia puolustaa Muhammedin pilakuvia kuin puolustaa islaminuskon ohjaaman yhteiskunnan poliittista kritiikkiä.

Jos liberaali fundamentalismi on ainakin sanallisesti hiukan sotaista, pragmaattinen liberalismi käyttää diplomaattista kieltä. Paitsi että se, kuten radikaali liberalismikin, tuomitsee väkivallan, se ajattelee, että sanat ja kuvat johtavat usein tekoihin, eikä varovaisuus ole pahitteeksi, jos se pitää keskustelun elossa ja pistoolit koteissa.

Suomalaisessa pilakuvakirjoittelussa harkitseva ja reaalioliittinen pohdinta oli selvästi hallitsevin tapa argumentoida. Tässä suhteessa sanomalehdistön virallinen linja oli aika lähellä monien poliitikkojen varovaisia kommentteja. Etenkin pääkirjoituksissa tultiin usein siihen tulokseen, että pitäisi olla viisautta olla provosoitumatta. Näissä arvioissa myös keskustelun ylläpitämisen merkitys nousee sananvapauden arvon rinnalle ja osin sen ohi. Sananvapaus ei sittenkään ole sellainen itseisarvo, jonka hintana voi olla keskustelun päättymisen. Pohdintaa voi leimata niin reaalioliittinen laskelmointi kuin utopistisempi usko viestintään, mutta sananvapaudella on kuitenkin rajansa.

Esimerkiksi Aamulehden Matti Apunen veti rajan sen välille, pilkataanko ajan poliittisia johtajia vai toisen uskonnon pyhiä miehiä.

Aamulehti ei ole julkaissut Jyllands-Postenin kohukuvaa, koska sananvapaudella on vapaan ilmaisun ohella toinenkin ulottuvuus. Sananvapauteen liittyy vastuu olla julkaisematta aineistoa, jonka jokseenkin varmasti tietää loukkaavaksi. Kokonaan toinen asia on, että muslimimaissa nähdyt reaktiot ovat olleet täydellisen ylimitoitettuja. (Matti Apunen, Aamulehti 4.2.2006).

Kalevan pääkirjoitus puolestaan esitti usein toistetun ajatuksen siitä, että meillä on syytä välttää liian kärjekkäitä kannanottoja.

Kaikki asiallinen ja kiihkoton yhteydenpito on omiaan lieventämään tulehtunutta tilannetta. [...] Yhteenoton jatkuminen hyödyttää vain molemmilla

puolilla olevia ääriaineeksia. Tällaiset konfliktit luovat suotuisia kasvuedellytyksiä terrorismille, jonka vastaisessa kamppailussa on ylilyönneistä huolimatta myös saavutettu edistystä. Siksi on tärkeää, että sekä islamilaisissa maissa että muualla vältetään kärjekkäitä kannanottoja ja pidetään huolta, ettei mielenosoituksia päästetä liian pitkälle. (Kaleva, pääkirjoitus 7.2.2006).

Sananvapausharkintaa perusteltiin usein myös sillä, että pohjimmiltaan kyse on poliittisista ja historiallisista suhdanteista.

Pilapiirroksot tekivät näkyväksi luottamuspuolan, jonka merkit ovat olleet ilmassa jo pitkään. [...] Jokaisessa kulttuurissa on omat arat kohtansa, joiden sanallinen ja kuvallinen sorkkiminen koetaan loukkaavaksi.

Monikulttuurisessa yhteiskunnassa toisten ihmisten tai ihmisryhmien kipupisteiden tunnistaminen säästää monelta pahalta. Sananvapautta se ei uhkaa, jos journalismin perusarvot pidetään kirkkaana mielessä. (Johanna Korhonen, Journalisti 10.2.2006).

Vaikka suomalaisen lehdistön yleinen linja olikin perin maltillinen, ja radikalisoitui lähinnä omien poliitikkojen arvostelulla, pääkirjoituksista jää tuntuma, että maakuntalehdissä tehtiin eroa liberalismiin äärimuotoon selvemmin kuin Helsingin Sanomissa. Karjalaisen päätoimittaja Pekka Mervola kuvasi median sananvapauskäsityksen sisäisiä eroja näin:

[...] median sananvapauskäsitystä loukkaa syvästi se, että Muhammed-pilakuvia ei saisi julkaista ulkopuolisen ryhmän loukkaantumisen vuoksi. Tämän voi tulkita sanavapauden, mitä läntinen media pitää pyhänä arvona, kaventumiseksi. Tulkinta on kuitenkin suppea ja vain äärijournalistien suosima. Tosiasia on, että median on aina otettava huomioon oman ympäristönsä tavat ja kulttuuri. (Pekka Mervola, Karjalainen 18.2.2006).

Dialoginen monikulttuurisuus

Neljäs näkökulma on yhdistelmä modernin liberalismiin kritiikkiä ja uskoa siihen, että kulttuurien välinen viestintä ja kanssakäyminen voivat olla aidosti rakentavia ja opettavaisia. Jokaisella kulttuurilla on pyhänsä, eikä kukaan usko kokonaan vapaaseen sanaan, sen paremmin kuin kokonaan tapoja vailla olevaan kulttuuriin. Sananvapautta rajoittavat aina kulttuuri, valta, raha, tilanteet, tavat, rutiinit tai muut rakenteet.

Kulttuurisen suhteellisuuden korostuksessaan monikulttuurisuuskanta on sukua etnisen fundamentalismin ajatuksille. Kuten modernia yhteiskuntaa kritisoiva uskonnollinen fundamentalismi, tämäkin näkökanta kieltää liberalismien ajatuksen siitä, että modernin länsimaisen yhteiskunnan kehitys voidaan ottaa kaikkien mittapuuksi. Fundamentalismista monikulttuurisuus eroaa siinä, että sen kannattajat ajattelevat viestinnän voivan luoda eri kulttuureille – riippumatta niiden eroista – mahdollisuuden ymmärtää toisiaan ja oppia toisiltaan.

Pilakuvakeskustelun alkumetreillä tämän näkökulman kirjoitti esiin Helsingin yliopiston sosiaaliantropologian professori Jukka Siikala, jonka Helsingin Sanomat oli ilmeisesti kutsunut toisen professorin Juha Sihvolan vastinpariksi. Otsikolla ”Pyhää ei pidä loukata” hän kirjoitti näin:

Kulttuurin pyhinä pitämiä asioita koskevat loukkaukset ovat aina kollektiivisia loukkauksia ja liikuttavat tavalla tai toisella koko yleisöä. Kuvien tärvely tai kuvaamattoman kuvaus tuottavat yhtä voimakkaan vaikutuksen tekijöidensä tavoitteista riippumatta. Sananvapauden rajojen koettelu Tanskassa islamin tabuiksi määrittelemällä teolla on juuri näiden vaikutusten tietoista unohtamista ja siten piittaamattomuutta kulttuurien välisen kommunikaation alkeissäännöistä. (Jukka Siikala, HS 3.2.2006).

Tältä kannalta kirjoittavat lähtevät siitä, että meidän maallistuneiden länsimaisten tulisi mennä itseemme ja tunnistaa, että itse kullakin on omia pyhiä arvojaan. Juuri tämän läksyn takia pilakuvien julkaisemista vastustavia ihmisiä pitäisi kuunnella ja yrittää aidosti ymmärtää. Samalla pitäisi myös ymmärtää, että loukattuja kollektiivisia tuntemuksia määrittävät myös toisten tulkinnat maailmanpolitiikasta ja sen asetelmista.

Pilakuvakeskustelussa voi monikulttuurisuuspuheesta löytää erilaisia versioita. Niistä ohuin ja eniten sukua liberalismille oleva välähti näkyviin joissakin maakuntalehtien pääkirjoituksissa. Esimerkiksi Lapin Kansan pääkirjoitus teki selvää pesäeroa tanskalaiseen sananvapausuhmaan.

Tanskan pääministerin ja uljaan vapaan lehdistön olisi pitänyt ymmärtää, että vaikka ihmisten uskonnollisten tunteiden loukkaaminen on sallittua, niin se on samalla myös varomatonta, lapsellista ja huonosti harkittua. Myös vieraat kulttuurit ansaitsevat niille kuuluvan kunnioituksen. (Lapin Kansa, 4.2.2006).

Satakunnan Kansa puolestaan nosti esiin kysymyksen siitä, olemmeko kenties täällä lännessä maallistuneet liiankin pitkälle.

Islamilaisessa maailmassa noussut kuohunta tanskalaisessa Jyllands-Postenissa julkaistuista kuvista hämmästyttää länsimaailmaa. Olemme tottuneet kaikkeen kohdistuvaan ironiaan, kriittisyyteen ja pilkkaankin. Välillä tuntuu, että länsimaisille ihmisille mikään ei ole pyhää. (Satakunnan Kansa 3.2.2006).

Lehtien pääkirjoituksissa näitä pyhyiden pohdintoja kehysti useimmiten ilmeinen maininta sananvapauden tärkeydestä. Sen sijaan joidenkin kolumnistien ja yleisönosastokirjoittajien tekstit ulottuivat arvioimaan myös sitä, miten sananvapauden valikoiva soveltaminen oikeuttaa median omaa etua. Hämeenlinnalainen filosofian opettaja Johannes Ojansuu piirsi tätä näkökulmaa esiin näin:

Kysymys ei siis ole pelkästään yksioikoisesta suhtautumisesta islamiin, vaan taustalla on huomattavasti perustavanlaatuisempi ongelma – ongelma, jota nimitän vapauden totaliteetiksi. [...] olemme kuin itsestään selvästi olettaneet, että se vapauden tila, joka läntisessä maailmassa vallitsee, luo oikeuden islamilaisen arvojen pilkanteon kautta tapahtuvalle normittamiselle.

Erityisen vaikeaa asia tämä näyttää olevan medialle, jonka 1900-luvun historian suuret linjat voidaan nähdä lineaarisesti kehittyvänä polkuna kohti sellaista nihilismia, josta viimeisetkin rippeet pyhästä ja varjelu alaisesta on pyyhitty pois.

Tämän suuntainen nihilismi palvelee samaa päämäärää kuin jatkuvan talouskasvun utopiakin, eli vapauden tulkitsemista kaiken hyödyntämisen näkökulmasta. (HS, mielipide 10.2.2006).

Saman teeman nosti esiin Vexi Salmi Iltalehden kolumnissaan.

Media ja valta hellivät sananvapauden harhaa vain omien tarkoituksiensa takia. Sananvapauden varjolla ollaan valmiita loukkaamaan, solvaamaan ja penkomaan yksityisyyttä, jos näiden avulla pystytään myymään ja nostamaan tuottoa. (Vexi Salmi, Iltalehti 23.2.2006).

Monikulttuurisuuden ja liberaalin pragmatismen välinen ero ei aina ole kovin selvä. Teoriassa eron voi tehdä kysymällä, kenelle liberalismi ja sananvapaus ovat viimekätisiä tavoitteita ja kulttuurinen dialogi vain väline niiden tiellä, kenelle taas toisten kulttuurien ymmärtäminen on juuri liberalismien ja modernin länsimaisen ajattelun kritiikin voimavara. Ajan aatteellisten suhdan-

teiden kannalta on kiinnostavaa, että suuri osa suomalaisen sanomalehdistön reaktiota oli saanut tavalla tai toisella vaikutteita tästä näkökulmasta. Yhtäältä uhmakkaammatkin liberaalit näkökulmat ottivat usein ajatuksen monikulttuurisuudesta ainakin retorisesti huomioon. Toisaalta esimerkiksi maallistunut monikulttuurisuus ja uskonnollinen näkökulmakin saattoivat, yhteisöllisen pyhän merkitystä korostaessaan, tulla aika lähelle toisiaan.

Opetuksia ja kysymyksiä

Sananvapautta koskevien mielipiteiden kirjo lehtien mielipidepalstoilla oli rikas ja vivahteikas. Sikäli kuin kirjoituksissa oli kyse siitä, miten *meidän* pitäisi konfliktia ajatella, näkökulmat pääsivät melko hyvin esiin. On vaikea edes halutesaan todistaa, että keskustelusta olisi kokonaan jäänyt puuttumaan jokin oleellinen ääni. Selvin puute koskee ehkä sitä, että mielipideaineistossa tekstien *kirjoittajina* muslimit eivät päässeet näkyvästi esille. Tämä ei ole suomalaisen aineiston erityispiirre, vaan samanlaisia tuloksia löytyi muualtakin. Mutta se kertoo kyllä omaa karuakin kieltään siitä, kenelle tällainen oman sananvapauden aktiivinen käyttäminen näyttää olevan luontevaa. Havainto liittyy myös siihen rajaukseen, joka mielipidekirjoittelussa tuli tehdyksi: kun kyse oli sananvapauskysymyksestä, kyse oli samalla enemmän *meidän* asiastamme.

Siellä missä lehdillä oli resursseja, ne tarttuivat aiheeseen aktiivisesti ja tekivät uutis- ja ajankohtaissivuillaan paljon töitä niin kotimaisten islamin edustajien kantojen, muslimimaiden reaktion kuin Tanskan tilanteenkin selvittämiseksi. Monin paikoin kirjoittelusta kuultaa läpi hyvä yritys tietoisesti välttää niitä virheitä, joista journalismia usein moititaan. Islamin monimuotoisuutta ja ”kulttuurien törmäyksen” vertauskuvan harhaanjohtavuutta korostettiin usein. Mutta muutkin journalismiin sisäistyneet reagoitavat näkyivät: kuvissa liput paloivat, nyrkit heristivät kohti läntisiä lukijoita ja iskulauseista poimittiin mehevimmät.

Maailman jakautuminen kahtia niin kotona kuin kansainvälisesti leimasi – vastaan sinnittelystä huolimatta – aiheesta kirjoittelua, mikä voi sananvapauden kannalta olla huono merkki. Globalisoituvien mediavirtojen tuoma epävarmuus voi olla omiaan houkuttelemaan ajatukseen, että liberalismiin ja sananvapausteorian rikkaasta historiasta ja opetuksista voisi virvoittaa esiin liberalismiin puhdasoppisen ytimen, joka tarjoaisi valoa hämärään ja järjestystä kaaokseen. Kirjoittelu panee ajattelemaan sitäkin, että jos journalismiin puhdasoppisuus tarkoittaa sananvapauden periaatteen asettamista julkisen keskustelun ylläpitämisen ajatuksen edelle, journalismi voi helposti osallistua maailman konfliktien kärjistämiseen ja siten oman sananvapauden potentiaalinsa kaventamiseen. Kun ”kulttuurien törmäyksen” kuvasto hallitsee mielikuvitustamme,

kasvaa vaara, että sananvapaudesta tulee osa tämän törmäyksen ja kahtiajaon kiteyttämistä viholliskuviksi ja ideologioiksi. Tämä olisi vapaan sanan kannalta kohtalokas lopputulos, jota journalismin ei kannata itse edesauttaa.

Tulevissakin vastaavissa konflikteissa journalismi nähdään pelin yhdeksi osapuoleksi. Siksi journalismissa tarvitaan enemmän tietoa ja enemmän ääneen ajattelemista. Tietoa tarvitaan niiden toisten ajattelusta ja elämästä, jotka näyttävät olevan erilaisten kulttuuristen rajojen tuolla puolen. Luultavasti tieto myös tuottaisi nykyistä enemmän uskoa siihen, että pallo on pienempi, murheet yhteisempiä ja kulttuurit vähemmän itseriittoisia kuin eroja korostava aikamme usein haluaa julistaa. Toimitusten kannalta tässä kyse on myös resursseista: kuinka suuri on ulkomaantoimitus, kuinka monikulttuurinen on oman toimituksen ihmisten tausta tai toimituksen lähdeverkostot?

Journalismissa tarvitaan ääneen ajattelemista myös luomaan käsitteellistä erottelukykä oman toiminnan perusteista. Jos modernin yhteiskuntateorian perinteessä tässä mielessä on jotain kunniakasta, se on *itsekritiikin* ihanne. Fundamentalismien vetovoima piilee kenties eniten juuri siinä lohdussa, että

”**Monikulttuurisessa maailmassa valinnan vaihtoehdot ovat joskus sananvapauden periaatteen palvelu ja keskustelun jatkumisen turvaaminen.**

omien moraalisten valintojensa lastin voi laskea suuremman voiman tai historian liikkeen kyytiin. Tässä hengessä itsekritiikin pitäisi osua myös liberalismiin, jonka radikaalin version resepti itse asiassa vapauttaa asioiden älyllisen ja moraalisen arvioinnin taakasta. Itselleni Muhammed-kohun läpikelaamisessa kirkastui ainakin se, että monikulttuurisessa maailmassa valinnan vaihtoehdot ovat joskus *sananvapauden periaatteen palvelu ja keskustelun jatkumisen turvaaminen*. Siksi luonnostelemani nelikentän oikea puoli tuntuu journalismin kannalta kestävämmältä, joskaan ei kovin helpolta maaperältä. Sen avainväri on harmaa, mutta ei ehkä niinkään se harmaa mustan ja valkoisen välissä – vaan ne kuuluisat harmaat aivosolut.

Yksi oivaltavimmista fundamentalismin määritelmistä tarttui silmiini kirjallisuudentutkija Terry Eagletonilta (2004). Hänen mukaansa fundamentalistin tuntee siitä, että tämä ottaa tekstit kirjaimellisesti, yhden merkityksen kantajina. Fundamentalismi on siis tekstien ja oppien *nekrofiliaa*, rakastumista vain yhtä tulkintaa kantaviin kuolleisiin esineisiin. Sen vastakohta on ajatella opinkappaleita merkityksiltään ja vaikutuksiltaan arvaamattomina, kurittomina otuksina. Tällaiseen elävyyteen tarvitaan juuri monimuotoista julkista keskustelua, jossa sananvapaudenkin määritykset tulevat kritiikin ja keskustelun kohteeksi. Tästä Muhammed-kohu tarjoaa esimerkin, josta olisi hyvä jäädä muistijälkiä tuleviin koitoksiin.

Tähän kurittomien tekstien ajatukseen istuu hyvin se, että Voltaire ei koskaan oikeasti kirjoittanut sitä liberalismiin aarteiden klassista sitaattia, jonka ironisella väännöksellä *The Economist* tämän jutun aloitti. (ks. Peters 2005, 156–157). Sananvapausopin kestoplogan ”en hyväksy sitä mitä sanot, mutta puolustan kuolemaani asti oikeuttasi lausua se ääneen” näyttäisi näet olevan peräisin noin sadan vuoden takaa – ajalta, jolloin 1900-lukua hallinnut ajatus julkisuudesta ”ajatusten vapaana markkinapaikkana” oli sekin vasta kirjastumassa. Voltairen nimiin pantuna tämä retorisesti nerokas muotoilu on oikeuttanut asennetta, jossa sananvapauteen liittyvä sisällöllinen tai moraallinen harkinta on siirtynyt kirjoittajilta ja piirtäjiltä historian ja markkinoiden murheeksi. Arvata saattaa, että journalismin maapalloistuvat olosuhteet panevat tämän ajatuksen vielä Muhammed-kiistaa kovemmalle koetukselle. Lohduksi voi lukea vaikka Voltairea, joka filosofisen sanastonsa hakusanan ”lahko” lopussa kirjoitti näin: ”Pitkään jatkuva kiista kertoo siitä, että *molemmat osapuolet ovat väärässä*.” (Voltaire 1750/1956, 283, kursivointi alkup.)

Risto Kunelius on professori
Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksella.

Viitteet

- 1 Tampereen yliopiston Journalismin tutkimusyksikön koordinoimassa ja Helsingin Sanomien Säätiön rahoittamassa Sananvapaus uutisaiheena -hankkeessa on käyty Muhammed-kohun aiheuttamaa kirjoittelua läpi kaikkiaan 14 maassa, jotka ovat Yhdysvallat, Kanada, Kiina, Venäjä, Pakistan, Israel, Egypti, Saksa, Ranska, Iso-Britannia, Norja, Ruotsi, Suomi – ja tietenkin Tanska. Tutkimuksen pääasiallisen aineiston muodostavat otokset eri maiden lehdistössä käydystä mielipidekirjoittelusta ajalta 15.1.–15.3.2006. Tutkimuksen loppuraportti, jossa kunkin maan kirjoittelua eritellään erikseen, julkaistaan huhtikuussa 2007.

Lähteet

- Barnhurst, Kevin & Nerone, John (2001) *The Form of News*. New York: Guilford.
- Buruma, Ian & Margalit, Avishai (2004) *Occidentalism. The West in The Eyes of Its Enemies*. New York: Penguin Books.
- Eagleton, Terry (2003) *After Theory*. New York: Basic Books.
- Hallin, Daniel & Mancini, Paolo (2004) *Comparing Media Systems*. London: Sage.
- Hjarward, Stig (2006) *Religion og politik I mediernes offentlighed*. Teoksessa Christoffersen, Lisbet (toim.) *Gudebilleder. Tiderne Skifter*: Kobenhavn.
- Peters, John Durham (2005) *Courting the Abyss. Free Speech in the Liberal Tradition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Schudson, Michael (2003) *The Sociology of News*. New York: Norton.
- Voltaire, Francois Marie Arouet (1750/1956) ”Philosophical Dictionary of a Philosophe.” Teoksessa Brinton, Crane (toim) *The Portable Age of Reason Reader*. New York: The Viking Press.